

FRI-2.114-1-SW-02

UNLAWFUL BEHAVIOUR OF ADOLESCENTS – SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS²

Assoc. Prof. Ivanka Stoyanova-Todorova, PhD

Department of Social and Economic Sciences,

Technical University of Gabrovo

Tel.: 066 827 327

E-mail: vantod61@abv.bg

***Abstract:** The paper presents the problem of deviant behavior of adolescents in modern society where violence is becoming a common way of resolving conflicts, and aggression – a means of imposing respect. The criminogenic factors influencing the formation of the juvenile personality are analyzed: macrosocial – the value crisis in society as a whole, as well as the economic conditions, the media environment, etc., and microsocioal factors – family, school, reference environment, etc. Statistical data on the dynamics of juvenile delinquency in the country and in Gabrovo region are presented. Guidelines for prevention of violence among adolescents through programs at national and international level are outlined.*

***Keywords:** aggression, violence, unlawful behaviour, criminogenic factors, children pedagogical rooms, prevention*

***JEL Codes:** I3, J71, J78*

ВЪВЕДЕНИЕ

Нестабилната политика в последните години разклати из основи българското общество. Това разединява и озлобява хората. Изчезва вярата и надеждата за по-добър живот. С агресия, терор и убийства се решават човешки проблеми. Страшната истина е, че много от децата са на ръба на оцеляването – духовно и физически. Оттук тръгва озлобяването, престъпните деяния, агресивното поведение. Жестокостта, хладнокръвието и арогантността, с които деца извършват престъпления, са все по-големи. Въпреки, че количествено детската престъпност не се е увеличила сериозно, се влошават други показатели - пада, например, възрастовата граница, от която детето има агресивни прояви. Увеличават се хулиганските мотиви и отчуждаването от обществото.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Според психологията „агресивността е специфична форма на поведение, което се изразява в демонстрация на неприязън, а понякога и на груба сила спрямо друго, с намерение да му причини вреда, болка” (Стаматов, 2008). Агресията има различни форми и проявления - от агресивно поведение в отношения, език, подигравки, пренебрежение и т.н. (вербално) до грубо физическо малтретиране. Винаги, когато има агресия и насилие, факторите и причините за нея се търсят в разрушаването и прекъсването на социалната комуникация, в нарушаването на моралните и правни норми, а в най-крайните си форми - и в обезценяването на човешкия живот. Чрез агресията, децата изразяват гнева и протеста си. Гневът е вторично чувство. В основата му лежат болка, унижение, обида и страх. В семействата на агресивните деца най-често е разрушена емоционалната връзка между родители и деца. Агресивното поведение на децата е сигнал, вик за помощ, за внимание към техния вътрешен свят, в който са се натрупали твърде много разрушителни емоции, с които не могат да се справят сами (Стаматов, 2008).

² The paper is presented of October 26, 2018 at the scientific conference RU & SU'18 in the Health Promotion section with the original title: „ПРОТИВОПРАВНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ПОДРАСТВАЩИТЕ – СОЦИАЛНИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ“.

Изследвания на Националния институт по криминалистика и криминология сочат, че „насилието започва да става обичаен начин за разрешаване на конфликти, а агресията – средство за респектиране“. За решаването на този проблем е необходимо да се познаят криминогенните фактори, оказващи влияние върху формиране личността на непълнолетния. Те представляват съвкупност от относително устойчиви характеристики на средата на развитие, които повишават вероятността от проява на неправомерно поведение (Пушкарова и кол., 2010).

Отклоняващото се поведение на непълнолетния зависи от заобикалящата го среда, пречупена през призмата на собствената му личност и възприятията за света, които са все още неустойчиви. Външните криминогенни фактори се подразделят на макросоциални и микросоциални. Макросоциалните фактори се отнасят до основните характеристики на обществото и процесите, протичащи в него и имащи отношение към потребностите на непълнолетния. Общественият морал поставя в рамки човешкото поведение и овладява естествените, първични стремежи на човека. Българското общество се намира в ценностна криза, което е един от основните криминогенни фактори не само при непълнолетните (Анзова, 2014). Тази криза може да се обобщи със следните характеристики:

- срыв на традиционните морални норми, регулиращи общото отношение между хората и личността. Насищане на моралното пространство с индивидуализъм, егоизъм, алчност, користолюбие, корупция;
- срыв на регулаторите, осигуряващи националните и общностните интереси;
- срыв на нравствените норми, регулиращи отношението към труда и собствеността. Корупция, безстопанственост, грабителство, злоупотреби с власт. Дискредитиране на труда и коректността в икономическите отношения като средство за материално благополучие;
- срыв на нормите, регулиращи отношението към човека и отношенията между хората. Бездушие, неискреност, дребнавост, интригантство, злосторничество;
- срыв на нравствените норми, регулиращи отношенията между младежите и девойките, брака и семейството. Деervalвация на любовта, лекомислие в сексуалния живот, nihilистично отношение или комерсиализация на брака;
- срыв на нравствената значимост на обучението и образованието (Анзова, 2014).

Към макросоциалните фактори, обуславящи престъпно поведение, се отнасят и икономическите условия, като бедност, криза, период на преход към различна форма на икономическа организация на обществото.

В съвременното общество силен криминогенен фактор представляват медийната среда и компютърните игри. Чрез съдържанието на продуктите, които се излъчват, най-силно въздействие се оказва върху непълнолетните. Представително за България проучване, проведено сред 4854 деца на възраст между 11–15 години, установява, че те отделят средно по 7–8 часа на ден за контакт с медиите. Насилието е най-широко застъпената тема в пресата, новинарските емисии, филмите и не на последно място в компютърните игри. Според Американската педиатрична асоциация, до навършване на осемнадесетгодишна възраст, младите хора виждат 200 000 акта на насилие по телевизията. Изследване върху 379 ученици от София на възраст между 11 и 19 години, сочи че в зависимост от възрастта, между 89–100% от момчетата предпочитат компютърни игри от типа на военни стратегии и екшъни, при които убийството на повече хора води до по-високо ниво, тоест възнаграждава се (Цанов, 2005). Дори анимационните филми, предназначени за най-малките, внушават насилието като предпочитан начин за разрешаване на конфликти. Изгражда се погрешен модел за поведение, който се проявява при реални житейски ситуации и повишава агресивното взаимодействие с непознати, съученици, приятели и дори със семейството. Деструктивното въздействие върху развитието на психиката е дългосрочно и води до формиране на агресивна зряла личност. Все по-актуална е проявата на агресия чрез най-използвания метод за комуникация сред подрастващите – интернет. Виртуалното пространство дава възможност за анонимност, злоупотреба с данни, вербална агресия, която често прераства във физическа. Този

криминогенен фактор води до отслабване на психичните задръжки спрямо подобно поведение и формира безразличие към реалното насилие. То се възприема като естествен начин за постигане на желаните цели и оправдава собствените прояви на агресия.

Микросредата е от особено значение при формиране поведенческия модел на непълнолетния. Ако тя не притежава нужните ценности и нравствени устои, в нея липсва организация, подход и авторитет, то ще се окаже силен криминогенен фактор. Основна роля при социализацията на непълнолетния има неговото семейство, което осигурява подкрепа и разбиране, грижа и адекватни стимули за развитие. Липсата на семейство или на определени негови характеристики, води до възприемането на погрешни граници за социално приемливо поведение. Основните рискове в семейната среда са: липса на родителска обич, грижи и внимание; разпадане на брака; непълни семейства; „доведено“ семейство; алкохолизъм и наркомания сред родителите; ниско културно-образователно ниво на родителите; сексуално посегателство върху децата; егоцентрични родители; бисексуални родители; икономически проблеми в семейството; противоправно поведение на родителите; социален, правен и национален nihilism, предаван от родителите на децата (Петров, 2000). Следователно, за преодоляване рисковете в семейната среда, е необходимо изграждането на цялостна и последователна държавна политика, включваща превъзпитание на самите родители. Един от основните принципи, регламентиран в Закона за закрила на детето, е насърчаване на отговорното родителство. Според Регламент (ЕО) No 2201/ 2003 на Съвета относно компетентността, признаването и изпълнението на съдебни решения по брачни дела и дела, свързани с родителската отговорност, родителската безотговорност причинява психически разстройства, създава условия за поддаване на зависимости, девиантно поведение и ограничава децата за нормално социализиране, развитие и успех в живота. Отговорното родителство е възможно, ако е осъзната неговата ценност и необходимост от такова, и съответно ако е осъзната вредата на безотговорното родителство. То е възможно при наличие на отговорна държава, отговорни институции и отговорни индивиди. Наред с това, основен криминогенен фактор е проявата на насилие в семейството. Независимо дали се упражнява спрямо непълнолетния или друг член от семейството, насилието се съпреживява и води до негативно въздействие върху неговото формиране и социализация. Физическата агресия се възприема като модел за общуване и разрешаване на конфликти. Едновременно упражняване и на психическото насилие значително увеличава риска от утвърждаване на противоправно поведение. Когато дълго време не се задоволяват основни психически потребности на непълнолетния, като нуждата от топлина, обич, доверие, сигурност се стига до нарушение на психическото развитие и соматични нарушения (Анзова, 2014).

Сред основните права на детето, регламентирани в Семейния кодекс, е отглеждането и възпитанието му по начин, който осигурява неговото нормално физическо, умствено, нравствено и социално развитие. Българската държава, като страна по Конвенцията за правата на детето, е длъжна да предприеме необходимите законодателни, административни и други мерки за осъществяване на тези права. Това е първият обвързващ международен акт, който регламентира всички граждански, културни, икономически, политически и социални права на лицата до осемнадесетгодишна възраст. Те се основават на принципите за недискриминация, право на живот, оцеляване и развитие, зачитане мнението и най-висшите им интереси, което гарантира тяхното хармонично развитие.

Училището е следващата по важност среда за непълнолетния, формираща неговата личност. Тук рискови фактори могат да бъдат: трудности в адаптирането след смяна на училище; поставяне на необосновано ниски оценки; омаловажаване на детските усилия и успехи; налагане на необосновани наказания; постъпване в „елитно“ училище; лоши взаимоотношения в класния колектив; избор на „любими“ и „трудни“ ученици от страна на учители; изоставане в професионалното изграждане и постигане на висок личностен авторитет от страна на отделни учители; физически недостатъци на отделни ученици; липса или недостиг на организирана извънкласна дейност; негативни взаимоотношения между учители и родители; затваряне на училището в неговите дидактически функции; негласно отпадане на възпитателните ангажименти; търпимост към неприемливи ученически модели на поведение;

обстановка на незащитеност в училищните райони; отсъствие на алтернативи на девиантно поведение. Непълнолетният трудно може да влияе на училищната среда. Напротив, той трябва да се адаптира към несправедливостите, наказанията и дисциплината, което може да предизвика реакция на бунт (Минев, 2001).

Рисковете в референтната среда имат сходно съдържание с тези в семейната и училищната среда (Петров, 2000). Тук се отнася общуването с приятелския кръг и значими възрастни, извън семейството. Въздействието на рисковете в референтната среда протича по различен механизъм, тъй като непълнолетният сам избира тази среда, може да я променя и управлява. Посланието на средата много по-лесно се възприема като личен модел за поведение. Когато референтната среда е подходяща, това може да коригира рисковете със семеен произход, но ако е отрицателна, води до утвърждаване на отклоняващото се поведение. Обратно, правилните ценности, възприети в семейната среда, могат да неутрализират неблагоприятното действие на референтната среда. Неблагоприятната среда формира у непълнолетния по-високи нива на тревожност и склонност към противообществени прояви. Ако подобни влияния не бъдат отстранени, нарушаването на моралните, религиозни и обществени правила, прераства в устойчиво неспазване на законовите норми. Социалният опит, биологичната, интелектуална и нравствена развитост в по-голяма степен създават контрамотив за извършване на неправомерни действия. Според статистиката, момчетата извършват по-голям брой престъпления в сравнение с момичетата. Това се дължи не само на биологичните различия между половете, но и на начина, по който мъжете и жените оправдават собствената си агресия. За жените, това е резултат от загубата на контрол върху случващото се и себе си, докато за мъжете подобно поведение е начин за придобиване на контрол върху околните и зачитане на личността им (Campbell, 1993). Момичетата са по-адаптивни и способни да възприемат положителен социален модел на поведение, докато момчетата асоциират агресията със смелост и мъжественост.

Ниските нива на интелектуална развитост също водят до антисоциални прояви. Интелектът включва широка гама от мъдрост, навици, интуиция, разсъдък и други, които при непълнолетните са ограничени. Изследванията показват наличието на връзка между по-трудното усвояване на учебния материал, ниските оценки и липсата на умения с асоциалното поведение.

Динамика на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни лица за страната и област Габрово 2010-2017 год.

Основен индикатор за динамиката на противообществените прояви и престъпността на малолетните и непълнолетните лица е статистическата информация, която предоставят Детските педагогически стаи (ДПС) в страната. Съгласно чл. 1. от Правилника за Детските педагогически стаи, те са специализирани заведения, които участват в превенцията на престъпността и противообществените прояви, извършвани от малолетните и непълнолетните. Насочеността на този вид институция е ориентирана към защитата на правата, здравето и живота на децата от различни посегателства. Институцията съдейства на правозащитните органи за изучаването на факторите, способстващи извършването на престъпления. В ДПС се водят на отчет малолетни и непълнолетни, които са извършили престъпления и противообществени прояви, изучават се личностните им особености и се вземат мерки за коригиране на поведението им.

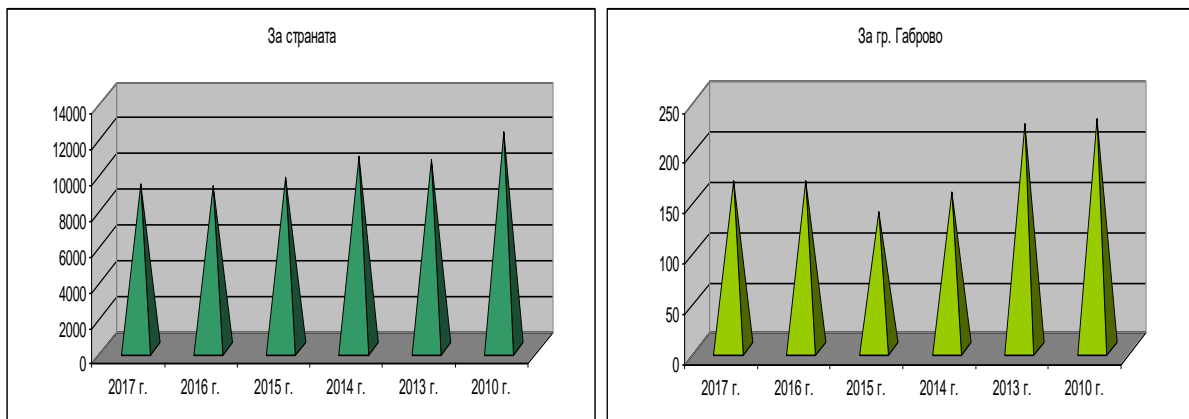
Статистиката отчита устойчив спад през последните години на водените на отчет към ДПС малолетни и непълнолетни лица за извършени от тях противообществени прояви и престъпления в страната. Въпреки минималната промяна на тенденцията през 2014 г., за последните 8 години (от 2010 до 2017 год.) има спад от 24,3% на водените на отчет (Таблица 1, Фиг. 1). Намалява и броят на лицата, преминали на отчет през годината за извършени от тях противообществени прояви, но тук спадът е значително по-малък (6,4%). С 18% е намалял и броят на лицата с наложени възпитателни мерки (Таблица 1, Фиг. 1).

Аналогична е тенденцията за изменение на тези показатели и за област Габрово. За осемгодишен период (от 2010 до 2017 год.), броят на водените на отчет към ДПС малолетни и непълнолетни лица за извършени от тях противообществени прояви и престъпления е намалял

с 27,1%. Броят на лицата, преминали на отчет през годината за извършени от тях противообществени прояви, показва съществени колебания (170 през 2013 год. и едва 32 през 2015 год.), но към началото и края на анализирания период остава почти непроменен. Драматичен е спадът на наложените възпитателни мерки – от 63,5% (Таблица 1, Фиг. 1). Тези статистически данни основателно поставят въпроса дали наистина е налице спад на закононарушенията от страна малолетни и непълнолетни лица или причина е потенциално по-ниската им разкриваемост.

Табл.1. Малолетни и непълнолетни лица, водени и заведени на отчет в ДПС; лица, преминали през ДПС за извършени противообществени прояви (ПП) и лица с наложени възпитателни мерки (по години)

	2017 г.		2016 г.		2015 г.		2014 г.		2013 г.		2010 г.	
	За страната	За гр. Габрово	За страната	За гр. Габрово	За страната	За гр. Габрово	За страната	За гр. Габрово	За страната	За гр. Габрово	За страната	За гр. Габрово
Лица, водени на отчет в ДПС -общо, в т.ч. заведени на отчет през годината	9146	167	5096	167	9596	137	10768	155	10536	223	12076	229
Лица, преминали на отчет през годината за извършени ПП	3170	41	3054	25	2849	32	3341	44	3114	30	4170	83
Лица с наложени възпитателни мерки	6784	96	5754	110	6145	32	5372	98	6439	170	7249	94
Лица с наложени възпитателни мерки	5346	82	5567	131	5243	132	5540	144	6413	202	6519	225

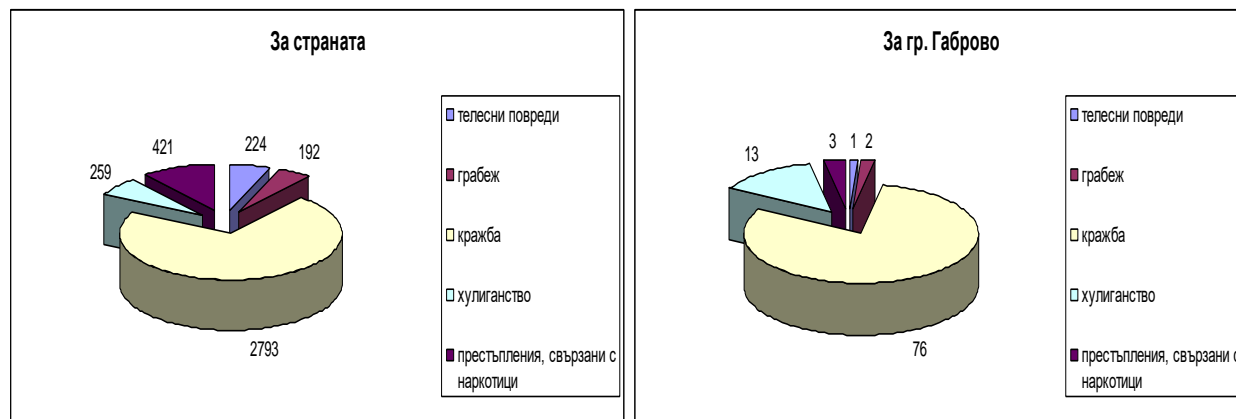

Фиг. 1 Лица, водени на отчет в ДПС - общо

По отношение на половата структура на водените на отчет не се отчитат съществени промени за осемгодишния период. Доминират момчетата, като броят им варира от 78,7% за 2013 и 2015 год. до 80,3% за 2017 год., докато броят на момичетата се движи между 19,7% за 2017 год. и 21,3% за 2013 и 2015 год. За област Габрово тези числа са съответно: момчета – от 80,8% за 2016 год. до 88,4% за 2014 год. и момичета – от 11,6% за 2014 год. до 19,2% за 2016 год.

Тази статистика не изглежда толкова позитивна ако се фокусираме по-детайлно върху годишните данни за регистрираните престъпления. Там наистина кражбите бележат спад от 2010 г. насам с 30,7% (40,2% за област Габрово), а грабежите (кражба, придружена с принуда) – с цели 39,8% (50% за област Габрово). В същото време “Престъпления, свързани с наркотици” нарастват с 48,5%. (За област Габрово обаче, този вид престъпления показват спад с 40%). Въпреки това кражбите остават най-разпространените закононарушения на деца (Фиг. 2). И големият брой кражби, и ръстът на свързаните със забранени наркотични вещества престъпления вероятно имат връзка с факта, че половин милион деца в страната живеят в риск от бедност и социално изключване. Според Евростат това са 43,7% от децата у нас. 43,7% от

децата в България (или 527 хиляди) живеят в домакинства с ниски доходи, тежки материални лишения или ниска интензивност на труда. Последното се отнася до децата на сезонни работници или хора, издържащи се с почасова работа, без постоянен трудов договор или с такъв на непълнен работен ден. За съжаление, статистиката не проследява влиянието на социално-икономическия статус, но връзката бедност-кражба не е далеч от здравия разум. Вместо това, докладът на Националния статистически институт посочва, че 48,5% от водените на отчет към ДПС живеят в криминогенна среда, но не прилага дефиниция за този термин.

Фиг. 2. Регистрирани престъпления на малолетни и непълнолетни лица през 2017 г.

По-обезпокоителното е, че педагогическите стаи не са от полза за приблизително половината им посетители. През 2017 год. са снети от отчет 2862 малолетни и непълнолетни лица, от които само половината (53,2%) заради поправка на поведението, докато повечето от останалите (43,9%) просто са навършили пълнолетие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За решаване на сложните актуални проблеми, свързани с борбата срещу нарастващата престъпност у нас несъмнено важна роля има необходимостта да се проучват и отстраняват причините и последиците от нея. Това има значение на първо място за превенцията на престъпността, а също и за борба с нейните прояви. Важна стъпка по посока на превенцията на насилието сред малолетни и непълнолетни са програмите на национално и международно равнище: Национална стратегия за превенция на престъпността 2012-2020 год., Лисабонска стратегия на ЕС, Програми по линия на УНИЦЕФ и ЮНЕСКО и др.

Новите характеристики и критерии на времето, в което живеем изисква от нашето общество, законодателство, институции и други структури да направят крачка напред по проблемите на превенция на детската престъпност към достиженията на развитите демокрации.

REFERENCES

- Anzova, D. Riskovi kriminogeni faktori pri nepalnoletnite pravonarushiteli – klasifikatsia i vzaimodeystvie. YUZU “N. Rilski”, Blagoevgrad, 2014.
- Campbell, A. Men, women, and aggression. New York, 1993.
- Doklad na NSI: Protivoobshtestveni proyavi i prestaplenia na maloletnite i nepalnoletnite litsa prez 2017 godina.
- Konventsia za pravata na deteto. Prieta ot OS na OON na 20.11.1989 god. Ratifitsirana s reshenie na VNS ot 11.04.1991 god. – DV, br. 32 ot 23.04.1991 godina.
- Minev, T. Protivoobshtestvenoto povedenie na yunoshite v savremennia obnovyavasht se svyat, S. 2001.
- Natsionalna nauchno-prakticheska konferentsia “Agresiyata v uchilishte, na ulitsata i v internet”. Asenovgrad, 2017.
- Petrov, G. Detska prestapnost. Sofia, 2000.

Pushkarova, I., G. Petrunov, G. Kirilov. Riskovi kriminogeni i viktimogeni faktori pri detsata. Sofia, 2009-2010.

Pravilnik za Detskite pedagogicheski stai. Obn. DV br. 92 ot 07.08.1998 g.

Stamatov, R. Detskata agresia. IK Hermes. S. 2008.

Semeen kodeks. Obn. DV br. 47 ot 23.06.2009 g., Izm. i dop. DV br. 103 ot 28.12.2017 g.

Strategia za preventsia na prestapnostta (2012-2020), prieta s Reshenie № 325 na MS ot 25.04.2012 g.

Tsanov, K. Privlekatelnost na kompyutarnite igri i vliyanieto im varhu povedenieto v yunosheska vazrast. Psihologichni izsledvania, 2005, No 3, 267 –273.

Zakon za zakrila na deteto. Obn. DV br. 48 ot 13.06.2000 g., Izm. DV br.17 ot 23.02.2018 g.

<http://www.nsi.bg>

<https://www.gabrovo.bg/bg/page/1093>